

Filosofian psykologiaa Platonista Kantiin

■ Markus Hotakainen

Viime keväänä Suomen tiedepalkinnon saanut Simo Knuutila johtaa huippuyksikköä, joka tutkii filosofisen psykologian historiaa. Tutkimus on jatkoa edellisen Knuutilan johtaman Mielen historian huippuyksikön työlle. Nyt painopiste on mielen filosofian sijasta etiikan ja politiikan teorioiden filosofisessa psykologiassa. Mukana on 32 tutkijaa seitsemästä eri laitoksesta ja instituutista.

Professori Simo Knuutilan johtama huippuyksikkö on nimeltään Filosofisen psykologian, moraalien ja politiikan tutkimuksen tutkimusyksikkö. Tutkimuksen teemoja on kaikkiaan kuusi ja ne ulottuvat ihmisen taipumusten, tunteiden ja tapojen arvoja ja luontaista yhteisöllisyyttä koskevista käsityksistä sukupuolisuuden ja onnellisuuden psykologiaan. Miten ne kytkeytyvät toisiinsa? Knuutila vastaa:

– Tutkimuskohteenaamme on filosofisen psykologian historia eli se, millaista psykologia oli ennen kuin siitä 1800-luvulla tuli tiede. Tavoitteena on selvittää, miten nykyisin moraalipsykologiaksi kutsuttu teemakokonaisuus esiintyy länsimaisessa perinteessä. Ajallisesti tutkimus sijoittuu Platonista Kantiin ja sen laajuuden takia huippuyksikössä on mukana neljä ryhmää. Niiden alueina ovat antiikki, keskiaika, reformaatio eli renessanssi ja uuden ajan alku.

Tutkimuksen painopiste on etiikan ja politiikan teorioiden filosofisessa psykologiassa. Samalla tutkitaan, millaisia psykologisia oletuksia ihmisluonnosta käytetään poliittisessa teoriassa. Tai käytettiin, sillä tutkimuksessa pyritään aikalaisnäkökulmaan.

– Emme tarkastele menneiden aikojen ajattelua omasta, nykyisen tiedon ja teorioiden näkökulmasta, vaan tutkimme sitä, mitä kirjoittajat omana aikanaan asioista ajattelivat. Olem-

***Tieteessä tapahtuu* -lehden kirjoitus-sarjassa "Tutkimusta Suomessa" esitellään suomalaisissa yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa tehtävää tieteellistä tutkimustyötä. Sarjassa kerrotaan sekä teoreettisesta että sovelta-vasta tutkimuksesta, mutta myös niiden menestyksellisestä yhdistämisestä, joka usein tekee kansallisesti tärkeästä tutkimuksesta myös kansainvälisesti merkittävää. Artikkelit ilmestyvät joka toisessa lehden numerossa. Toimittajina ovat tietokirjailijat Ari Turunen ja Markus Hotakainen.**

me kiinnostuneita tietyllä tavalla unohtuneista aiheista, joista nykyisin ei juurikaan keskustella, mutta jotka aikoinaan ovat olleet keskeisiä. Länsimaisessa perinteessä on esimerkiksi ollut keskeisessä roolissa askeettinen luostariajattelu, joka ajoittui myöhäisantiikista melkein renessanssiaikaan asti.

Varhaiskeskiajalla pääasiallisia ajattelukeskuksia olivat luostarit ja niiden kirjoittajat olivat varsin oppineita. Heidän näkökulmansa eri asioihin liittyi kiinteästi heidän omaan, hyvin poikkeavaan elämänmuotoonsa. Se on sekä filosofisesti että historiallisesti kiinnostavaa, koska nykyisin ei sellaisessa kulttuurissa enää eletä.

Kirjoittajan näkökulma

Tutkimuksen lähteenä käytetään vanhaa kirjallisuutta ja menneiden aikojen tekstejä. Jos vertaa nykyiseen, usein jälkiviisaaseen kirjallisuuden etenkin politiikassa, niin kuinka luotettavia entisaikojen lähteet ovat?

– Luemme lähteitä ei-anakronistisesta näkökulmasta eli haluamme katsoa, mitä kirjoittajat ovat todella tarkoittaneet eli mitä he itse halusivat asioista esittää. Se on yksi hankkeen vaikeus ja tutkimusta hidastava tekijä. Työtä kuitenkin helpottaa se, että antiikista lähtien tekstit on kirjoitettu kutakuinkin samassa traditiossa.

Filosofia ei kovin paljon kuvaa omaa aikaansa, mutta toisaalta psykologian, politiikan ja moraalin kohdalla esimerkit pyrkivät hahmottamaan sitä, miten ihmiset todennäköisesti käyttäytyvät. Se ei välttämättä ole osana itse teoriaa, mutta näkyy esimerkeissä ja niiden valinnassa.

Politiikka on kuitenkin eri asia kuin filosofia. Yleensä filosofian perinteessä kirjoittajat katsovat, mitä heidän aikanaan tehdään ja pyrkivät näkemään sen totuudenmukaisesti. Sen sijaan etiikassa ja poliittisessa teoriassa etenkin keskiajalla, jolloin kirkon vaikutus oli suuri, kirjoittajat saattoivat myös suositella, mitä pitäisi tehdä.

Tutkimuksen yhtenä keskeisenä teemana on politiikka. Miten näkemykset yhteiskunnasta ovat antiikista muuttuneet?

– Antiikin aikana esimerkiksi Aristoteleen ja stoalaisten poliittisessä filosofiassa ja teoriasa lähdettiin siitä, että ihmiset ovat sosiaalisia ja yhteistyöhaluisia. Esimerkiksi valtiota ei ole perustettu, vaan se on luonnollinen instituutio. Ihminen on niin sosiaalinen olento, että hän elää luonnostaan valtiossa. Kuten Aristoteles sanoi, ihminen on poliittinen eläin.

Kun sitten lukee antiikin historiankirjoittajien kuvauksia poliittisesta elämästä, niistä muodostuva kuva on melkoisen toisenlainen. Ihmiset ovat tosielämässä epäystävällisiä ja epäsosiaalisia, raakoja ja vailla minkäänlaista oikeusajattelua. Jos elämä oli niin synkkää klassisen ajan Kreikassa, miten filosofit saattoivat esittää, että ihminen olisi luonnostaan sosiaalinen?

Oikein vai väärin?

Antiikin näkemyksen mukaan valtiota ei siis ole perustettu, vaan se on luontainen instituutio, joka juontuu ihmisten sosiaalisuudesta. Entä etiikka ja moraalit? Ovatko ne myötäsyttyjä vai pelkkää opittua kulttuurin pintakiiltoa?

– Ihan antiikin ajoista lähtien filosofit ovat ajatelleet, että asiat ovat objektiivisesti oikein tai väärin. Etenkin stoalaisten mielestä ihmiset tietävät luonnostaan, mikä on oikein ja mikä väärin – tai ainakin sen, mikä on selvästi väärin ja mikä selvästi oikein. Näkemys siitä, onko se synnynäistä vai opittua, vaihteli eri koulukuntien välillä. Joidenkin mielestä se oli synnynäistä, mutta esimerkiksi aristoteelisen, ihmisen järkiolentona näkevän koulukunnan mukaan ihminen oppii moraalin.

Tekevätkö ihmiset sitten väärin silkkää tietämättömyyttään?

– Moraalifilosofian klassinen lähtökohta on se, ettei ongelmana ole, tietävätkö ihmiset, mitä pitäisi tehdä. Ongelmana on se, että ihmiset kyllä tietävät, mitä pitäisi tehdä, mutta eivät siltikään tee niin. Vaikeampi kysymys on sitten se, mikä siihen auttaa. Etenkin Platon ja Aristoteles olivat hyvin kasvatukseenkeisiä. Heidän mielestään kasvatusta vaikuttaa huomattavasti siihen, miten ihminen vartuttuaan käyttäytyy. Myöhemmät hellenistiset koulukunnat taas olivat sitä mieltä, että ihminen voi muuttua vanhemmalla iälläkin, jos vain päättää niin tehdä.

Jos tietää tekevänsä väärin ja haluaisi sen sijaan tehdä oikein, voiko käyttäytymistään tietoisesti muuttaa?

– Stoalaiset, jotka olivat hyvin rationaalisia, olivat sitä mieltä, että ihminen pystyy kasvatuksesta riippumatta päättämään, minkälainen hänen elämästään tulee. Muut koulukunnat suhtautuivat siihen epäillen. Antiikin filosofia on silti aika optimistista, ehkä jopa tosiasioiden vastaisesti, mutta keskiajan ihmiskuva on vastaavasti melko negatiivinen.

Kristinuskon vaikutuksena pidetään sitä, että se on muuttanut antiikin optimistisen ihmiskuvan pessimistiseksi. Kirkon opissa on keskeisessä asemassa ajatus synnistä, joten ihminen nähdään kielteisessä valossa: ihminen on pohjimmiltaan paha.

Antiikin filosofien mielestä tuntemattomiinkin ihmisiin voi luottaa, koska ihminen on pohjimmiltaan sosiaalinen. Keskiajalla tuollainen näkemys vähenee ja uudella ajalla, esimerkiksi Thomas Hobbesin poliittisessa teoriassa, ihmi-

nen nähdään pelkästään omaa etuaan ajattelevana olentona. Järjestynyt yhteiskunta on tärkeä, koska se pitää ihmiset kurissa. Siksi valtio on alkujaan perustettu. Vapausoikeuksien teorian kehitys liittyy tähän.

Onnellisuuden avaimet

Yksi huippuyksikön tutkimusteemoista on onnellisuuden psykologia. Kuinka vanha ”kek-sintö” on käsitys onnellisuudesta?

– Antiikin moraalipsykologia eroaa meidän käsityksistämme siinä, että nykyään ihmisille tulee moraalista mieleen lähinnä moraalisäännöt, etenkin täällä Pohjoismaissa, missä ajattelutapa on hyvin kantilainen. Moraali on kiellettyjä ja toivottavia asioita, mutta antiikin moraalifilosofia on toisenlaista. Siinä lähtökohtana oli onnellinen elämä. Mitkä seikat sitten vaikuttavat siihen, tuleeko elämästä onnellinen vai ei?

– Antiikin ajan kirjoittajat olivat filosofeja, joten heidän näkemyksensä onnellisuudesta oli melko intellektuaalinen. Heidän mukaansa tiedollisesta kulttuurista kiinnostunut ihminen on onnellinen, kun saa lukea kirjoja, tehdä kokeita ja miettiä asioita; harrastaa tiedettä. Käytännön elämässä ei kuitenkaan voi kaiken aikaa olla tällaisissa sfääreissä ja silloin joudutaan miettimään, millä tavoin muukin elämä olisi onnellista.

Aristoteleen teoria muistuttaa varsin paljon nykyaikaisen ihmisen ajattelutapaa: ihminen ei voi olla onnellinen, jos hänellä ei ole tarpeeksi rahaa. Jos ihmiseltä puuttuu materiaalisia edellytyksiä elämään, hän ei voi olla onnellinen. Ihminen voi kyllä olla jalo ja hyvä, mutta koska ihminen on niin ruumiillinen ja materiaalinen olento, hän ei voi olla onnellinen. Muut filosofiset koulukunnat olivat idealistisempia ja ne arvostelivat Aristoteleen näkemystä, mutta epi-

kurolaisuus oli tältä osin lähellä aristoteelista ajattelutapaa: ihmiselle sopivaa sopivassa määrin, siitä muodostuu onnellinen elämä.

Onko ihminen todella rationaalinen olento vai teemmekö päätöksiä enemmän tunteiden pohjalta ja selitämme ne sitten jälkikäteen rationaalisesti? Ja miten tunteet ovat aikojen kuluessa muuttuneet?

– Yksi osa tutkimustamme on se, mitä filosofit kirjoittavat tunteista. Filosofisen tradition pohjalta näyttää siltä, että osa tunteista on aika samanlaisia kuin antiikissa, mutta osa on selvästi kulttuurisidonnaisia. Ihmisillä näyttäisi olevan tiettyjä luontaisia tunnejärjestelmiä, ja sitten on eri kulttuureille ominaisia tunnejärjestelmiä. Jo antiikin filosofiassa oli keskeistä se, miten tulla toimeen tunteidensa kanssa. Rationaalisesti ajatellen jotain tehdään, koska tavoitellaan jotain, mutta miksi sitä tavoitellaan? Se johtuu tunteista.

Miksi ihmiset sitten haluavat asioita, jotka eivät kuitenkaan ole heille hyväksi?

– Aristoteleen mielestä elämän tekee huonoksi se, että jotain on liian vähän, mutta myös se, että jotain on liikaa. Yleensä syynä on se, että ihminen haluaa jotakin liikaa eikä pelkästään tarpeeksi. Usein ihmiset tajuavat sen, ettei heidän pitäisi haluta jotain liikaa ja siksi kannattaisi kehittää itsekuria. Se ei kuitenkaan lisää onnellisuutta. Pitkällä tähtäimellä se tietysti lisää, mutta Aristoteleen realistisen näkemyksen mukaan elämä olisi kivempää, jos siitä ei tarvitsisi välittää.

On hyvin inhimillistä haluta jotain, vaikka sen tietää olevan pahaksi. Mitä tällaisessa tilanteessa pystyy tekemään? Se on keskeinen kysymys, jota filosofiassa on pohdittu vuosisatojen ajan. Ja oikeastaan ainut siihen keksitty ratkaisu on, että ”ajattele jotakin muuta”. Se on helppo sanoa, mutta vaikeampi toteuttaa.